

élete és levelei) című munkájában (London, 1906, 182 l.). Stephenről legutóbb Noël Gilroy Annan írt alapos biográfiát: *Leslie Stephen: His Thought and Character in Relation to His Time* (Leslie Stephen: Gondolatai és jelleme korának tükrében) (London, 1951). Az 1870-es években Stephen szerkesztője is volt a *Cornhill Magazine*-nek; e korszakáról Oscar Maurer közölt fontos adatokat *Leslie Stephen and the Cornhill Magazine, 1871–1882* (Leslie Stephen és a Cornhill Magazine) című tanulmányában („Texas University Studies in English”, Vol. 32, 1953, 67–95. l.).

James Bryce leveleit H. A. L. Fisher publikálta *James Bryce (Viscount Bryce of Dechmont, O. M.)* című életrajzában (London, 1927, 122–129. l.). Bryce magyar kapcsolataival Balogh József foglalkozott, előbb a „The Hungarian Quarterly”-ben: *Lord Bryce and Hungary: on the Centenary of his Birth* (Lord Bryce és Magyarország: születésének századik évfordulójára) (Vol. IV, 1938, 750–756. l.); majd a „Budapesti Szemlé”-ben (*A magyar revízió angol előharcosa. Lord Bryce születésének századik évfordulójára*) (1939. július, 39–48. l.). Fontos adalékokat közölt e kérdésekről Gál István *Magyarország, Anglia és Amerika* című, igen értékes gyűjteményében (Budapest, 1945, 59. és 258. l.).

JESZENSZKY GÉZA

C. A. Macartney és a magyar történelem

Arnold Toynbee „Acquaintances” című visszaemlékezéseiben arról ír, hogy minden angol történészgeneráció kitermeli a maga magyar-szakértőjét, mégpedig szabályosan váltakozva hol egy „magyarbarátot”, hol egy „magyarellenest”. Az I. világháború idején Seton-Watson (Scotus Viator) kíméletlen kritikája volt a domináns, a II. világháború előtti években felváltotta őt a magyarokkal rokonszenvező Macartney, hogy napjainkban A. J. P. Taylor személyében ismét a bíráló tendencia kerekedjék fölül. Ez a beállítás ugyan leegyszerűsítő, sőt téves, mégis tükrözi az általános felfogást, amit sokszor a történészek is osztanak. Ezért érdemes megvizsgálnunk, hogy a Magyarországról egy tucat könyvet és számtalan tanulmányt író brit historikus joggal vádolható-e Magyarország melletti részrehajlással, s hogy állítólagos magyarbarátsága a régi magyar uralkodó osztály pártfogását jelenti-e, vagy a magyar nép, a magyar kultúra iránt érzett rokonszenvet?

Carlile Aylmer Macartney neve Magyarországon ma meglehetősen ismeretlen, de az idősebb nemzedékből még bizonyára sokaknak a fülébe cseng a II. világháború alatt „illegálisan” hallgatott londoni rádióban rendszeresen megszólaló hang: „Itt Macartney Elemér beszél.” Ez a hórihorgas, pipázó, „tipikus” angol (pontosabban ír-skót) még a 20-as években kezdett foglalkozni honfoglalás előtti történetünkkel és ezzel egyidejűleg az akkori „magyarkérdés”-sel, vagyis Magyarország és szomszédai viszonyával, Kelet-Közép-Európa nemzeti, illetve kisebbségi kérdéseivel. Sűrűn követték egymást munkái: *The Magyars in the Ninth Century* (1930, 1968²), *Hungary* (1934) (e korkép 1936-ban magyar fordításban is megjelent), *National States and National Minorities* (1936) (Nemzetállamok és nemzeti kisebbségek), *Hungary and her Successors* (1937, 1968²) (Magyarország és utódállamai). Nem tagadható, hogy e könyveiben a szerző rokonszenvvel közeledett Magyarországhoz, annak múltjához és akkori gondjaihoz, de a Seton-Watsonnal való koncepcionális szembeállítás nem állja meg a helyét. Több magyarországi konzervatív ismertetője éppen azt vetette szemére, hogy milyen sokat merített Seton-Watson és Jászi Oszkár nézeteiből, maga Seton-Watson pedig elismerőleg hivatkozott későbbi írásaiban Macartneynek a kisebbségek helyzetével foglalkozó kutatásaira. A két világháború

közti magyarországi társadalmat Macartney szigorú kritikával illette (ennek első kifejtését éppen Seton-Watson folyóiratában, a *Slavonic Review*-ban jelentette meg), a nagyobb területi revízió helyett pedig a dunai országok demokratikus szellemű átalakulásában és az ezen alapuló mind szorosabb együttműködésben kereste a súlyos politikai és gazdasági nehézségek megoldását. A dualizmus kori Magyarországot a szokásos pamfletszintű leegyszerűsítések nélkül, de egyértelműen bírálta. Az tagadhatatlan, hogy kritikájának élet a baráti hangnem mindig tömpítja, de azért érdemes megnézni, meddig ment el a „megértés”-ben. Megállapítása szerint 1914-ben Magyarország „még sok tekintetben elmaradott ország volt, ez pedig nem kis mértékben saját uralkodó osztályai számlájára írható. A társadalmi szerkezet rendkívül reakciós volt, a főbb központokban sietve felépített homlokzat ijesztő szegénységet és tudatlanságot takart el, s mindezt a legmerevebb politikai osztályuralom táplálta. Mindazonáltal nem volna igazságos, ha Magyarország valamennyi hiányosságáért uralkodó osztályait hibáztatnánk. Sok mindenért eseménydús történelme a felelős. Hiszen végső soron csak egy fél századon át élvezte a *de facto* függetlenséget. Ha még egyszer ennyi békés év áll rendelkezésre, akkor talán egy konszolidált, s — bőséges természeti kincsei folytán — gazdaságilag virágzó, modern állammá fejlődhetett volna” — ha az egységes politikai nemzet fikciójától megszábadulva megoldja a nemzetiségi kérdést. (Hungary and her Successors, 31. l.) Figyelemreméltó tény, hogy Macartney munkáit az akkori Magyarországon csak a rendszer bírálói fogadták egyértelmű elismeréssel (ld. Csécsy Imre, Braun Róbert, Illyés Gyula, majd Gál István recenzióit, illetve megjegyzéseit), míg a németellenes, de konzervatív körök örültek ugyan a komoly történész rokonszenvező megközelítésének, de sok állítását (elsősorban a dualista Magyarország megítélését és a revízióval szembeni fönntartásokat) vitatták.

A Hitler agressziói nyomán felforrósodó nemzetközi atmoszféra, majd a világháború nem a legalkalmasabb időpont volt arra, hogy a történész, hát még a jelenel is foglalkozó „kortörténész” pusztán akadémikus távolságból közelítsen témájához. Macartney is részt vállalt a Németország ellen folyó politikai harcban, harcának formáját azonban bizonyos keretek között ő maga választotta meg. Nem kívánt csatlakozni azokhoz, akiknek szinte örömet okozott, hogy „leírhatják” a mind jobban Hitler járomába kerülő-lépő országot, megállapítva, hogy a nyugati demokráciák örök ellensége, népe javíthatatlanul reakciós. Mint a brit külügyminisztérium szakértője, Macartney az angol kormány előtt hangsúlyozta Magyarországnak a németektől való distanciózást szolgáló — igaz erőtlén — lépéseit, hogy ezzel olyan politikára ösztökélje kormányát, amely bátorítást és támogatást nyújt a magyarországi németellenes erőknél. Ez magyarázza, hogy a 40-es évek legelejére némileg módosult korábbi revízióellenes álláspontja, bár 1941-ben a kelet-közép-európai rendezés útjáról írott könyvében (*Problems of the Danube Basin*, 1942, 1944², magyarul megjelent 1943-ban Ország-h László fordításában) kitartott korábbi álláspontja főbb tételei mellett: e térség népeit elsősorban nem jutalmazni és büntetni kell, hanem lehetővé tenni őszinte együttműködésüket, mindenekelőtt gazdasági téren. Macartney nézőpontja persze mindvégig polgári-liberális maradt, amin a történelem közben túlhaladt, de javaslati mindenképp humánusabbak voltak, mint a szélsőséges burzsoá nacionalizmus álláspontjára helyezkedő Hitler-ellenes polgári emigránsok többségéé.

Macartneynak a II. világháború alatt végzett politikai szakértői tevékenységét pontosan nem ismerjük, de valószínűleg része volt abban, hogy hazánkra a német megszállás előtt nem hullottak a bombák. Az ezekben az években szerzett rengeteg bizalmas információ, majd a Magyarország szocialista irányú átalakulása elől emigráló magyar diplomatáktól nyert adatok segítettek azután Macartneyt ahhoz, hogy megírja a II. világháború alatti Magyarország nagyszabású történetét: *October the Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1926—1945* (1957, 1961²) (Október 15-e. A modern Magyarország története). Egy ennyire kritikus időszakot tárgyaló munkánál a polgári szemléletmód természetesen sokkal hangsúlyozottabban érvényesül, és erősen színezi az események beállítását, a személyes ismeretségek, befolyások is kihatottak egy sor kérdés, illetve személy megítélésére, de a magyar

kormánypolitika védőiratának semmiképpen sem mondható e könyv. Adatainak gazdagsága, polgári objektivitása a magyar marxista történettudomány számára is nélkülözhetetlen forrásmunkává teszi.

Önálló kutató munkássága mellett nem lebecsülendő az a szerep, amit Macartney a magyar történetírás eredményeinek egy világnyelven történő elterjesztésével töltött be. Már említett őstörténeti munkája mellett a 30-as évek végétől 1951-ig hét hosszabb tanulmányt és egy összefoglalást publikált a koraközépkori magyar történelem forrásairól: *Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources, The Medieval Hungarian Hungarians* (1953), s írt egy széles körökben használt összefoglaló magyar történetet (*Hungary. A Short History*, 1962).

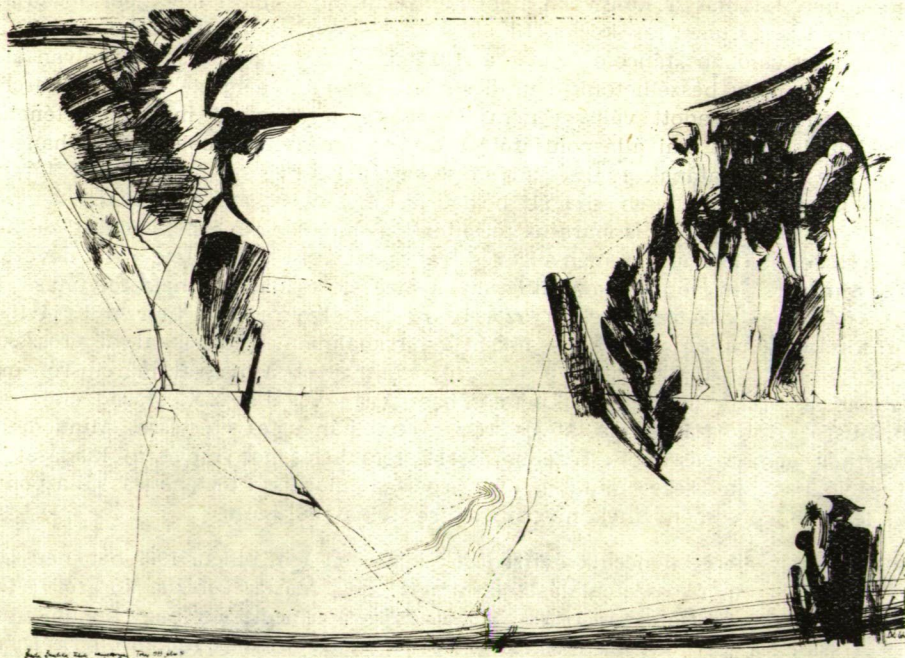
Az Elbától keletre fekvő országok történetét tárgyaló munkák egyik igen gyakori hiányossága, hogy egyetlen nemzet aspektusából nézve születnek meg, kiszakítva a térség általános fejlődésvonalából. Macartney igyekezett elkerülni e hibát: Magyarország mellett legalább annyira otthon van Ausztria történetében, de a többi kelet-európai népre is figyelmet fordított. Ezt jelzi Alan Palmerral közösen írott könyve is (*Independent Eastern Europe*, 1962) (A független Kelet-Európa története), melyben a századfordulótól 1941-ig a Németország és Oroszország (illetve a Szovjetunió) közötti térség történetéről kísérel meg szintézist alkotni a két szerző. Valójában ez a széles körű kelet-közép-európai tájékozottság tette lehetővé, hogy hitelesen írja meg a Habsburg-birodalom utolsó korszakának nagy történeti kézikönyvét, melyet joggal tekinthetünk életműve csúcsműve: *The Habsburg Empire, 1790—1918* (1968, 1971²). E munka elsősorban a birodalmat alkotó 12 nép történéseinek „nemzeti” feldolgozásai alapján készült, de többé-kevésbé sikerült ezeket a nemzeti látásmódon túltekintő szintézisbe foglalni. Persze elkerülhetetlen, hogy egyes ítéleteit az egyik vagy másik „nemzeti” álláspont ne nehezítse, de ilyen alapon minden nép találhat a könyvben nehezítéssel. Macartney nem fogadja el egykönnyen a történetírás közkeletű állításait, legyen az olyan kisebb jelentőségű kérdés, hogy valóban „táncoló” volt-e az 1815-ös bécsi kongresszus, vagy olyan alapvető jellegű, hogy beszélhetünk-e uralkodó és elnyomott nemzetekről a Monarchiában. (Ez utóbbira adott válasza ném áll messze a marxista magyar történetírás egyes képviselőinek mai álláspontjától.) Fő erénye mégsem a polemizálás, hanem a történelem folyamatának széles körű értelmezése. A viszonylag röviden tárgyalt külpolitika és a részletesen vizsgált belpolitika mellett behatóan ismerteti a gazdasági viszonyokat, az államapparátus felépítését és működési mechanizmusát, de kitér a művelődés, a kultúra eseményeire és irányzataira is. Szemlélete nem nevezhető konzervatívnak, inkább a nagy liberális nemzedék eszmevilágának folytatása jellemzi, tehát rokonszenvvel tekint az „alsóbb” osztályokra és a helyzetük javítását célzó törekvésekre, de a radikális, főként a forradalmi megoldásokkal, az erőszakkal sosem szimpatizál. Ezért azután a 48-as forradalmakról, a magyar márciusról, majd a szabadságharcról (e kifejezést nem is használja), végül a XX. század eleji radikalizmusról írott szavai ma kevés részről találnának egyetértésre. Mindemellett Macartney nem ragaszkodik régebbi nézetei fenntartásához, műve új kiadását készítve elő nagy készséget mutat a magyarországi marxista történetírás álláspontjának, legújabb eredményeinek megismerésére, felhasználására.

Macartney élete kilencedik évtizedének küszöbén sem pihen. 1969-ben népszerűsítő jelleggel tömör összefoglalást jelentetett meg Mária Terézia koráról (*Maria Theresa and the House of Austria*), a következő évben pedig egy nagy dokumentumsorozat számára készített szép válogatást (*The Habsburg and Hohenzollern Dynasties in the XVII. and XVIII. Centuries*), miközben a bírálatok és kiegészítő meg-

jegyzések alapján folytatja *A Habsburg-birodalom* átdolgozását. Ennek mielőbbi sikeres elvégzéséhez pedig csak erőt és egészséget kívánhatunk 80. születésnapján a magyar történelem legnagyobb angol ismerőjének és ismertetőjének

JEGYZET

E rövid vázlat csupán a tájékoztatás igényével íródott, tehát nem törekedett Macartney munkásságának kritikai vizsgálatára, ugyanakkor azonban jelezni kívánta, melyek azok a főbb vitás pontok, amelyek személyével és írásaival kapcsolatban itthon és külföldön fölmerülhetnek.

DÉR ISTVÁN RAJZA